

נוער בישראל

בריאות, רווחה נפשית וחברתית, ודפוסי התנהגויות סיכון בקרב בני נוער בישראל

סיכום ממצאי המחקר הארצי השישי, 2011
ניתוח מגמות בין השנים 1994-2011 והשוואה בינלאומית

Health Behaviors in School-Aged Children (HBSC)
A World Health Organization Cross-National Study

יוסי הראל-פיש | גיק חביב | סופי וולש | מירן בוניאל-נסים
אמיר דזאלובסקי | שירה אמית | רינת משעל | ריקי טסלר

6
2011

חלק א': שיטת המחקר

1. שיטת המחקר

המחקר נערך כחלק בלתי נפרד מהמחקר הרב-לאומי של ארגון הבריאות העולמי World Health Organization – Health Behavior in School-aged Children (WHO-HBSC). הסקר מתבצע אחת לארבע שנים, במקביל בכל המדינות השותפות למחקר, תוך שימוש בפרוטוקול מדעי מתודולוגי זהה המחייב את כל השותפים במחקר. המחקר מתבצע על ידי העברת שאלונים מפורטים למדגם מייצג בכל מדינה. פרוטוקול המחקר הבינלאומי המחייב של שנת 2009/10 (WHO, 2009) מתאר את התנאים המתודולוגיים של המחקר, המחייבים כל מדינה השותפה בפרויקט בשלושה מישורים מרכזיים: שאלון המחקר, המדגם ושיטת הדגימה.

האוכלוסייה הנחקרת והמדגם

פרוטוקול הדגימה הבינלאומי – WHO - HBSC

המחקר הבינלאומי מתמקד בתלמידי בית הספר בשלוש קבוצות הגיל: 11.5, 13.5 ו-15.5. גילאים אלה מקבילים פחות או יותר לכיתות ו', ח' ו-י' ברוב המדינות הנחקרות. במטרה להבטיח השוואה בין מדגמי המדינות השונות ובין מחקרים קודמים בתוך המדינות, הומלץ ש-90% מהנבדקים בכל קבוצת גיל יהיו בטווח של חצי שנה סביב הגיל הממוצע של אותה קבוצה (11.5, 13.5 ו-15.5). נבדקים שגילם גדול יותר או קטן יותר ב-12 חודשים מהגיל הממוצע, לא נכללו במדגם.

המחקר מועבר במערכת החינוך הכללית, אולם קיימים הבדלים בין המדינות שיש להביאם בחשבון בהשוואה זו, סוג בתי הספר שנכללו במסגרת הדגימה והאחוז המשוער של בני הנוער בגילם הנחקרים המשתייכים לבתי הספר שבמסגרת הדגימה. בישראל, לדוגמה, נכללו במסגרת הדגימה רק בתי ספר שבפיקוח משרד החינוך השייכים לחינוך הממלכתי, ממלכתי דתי וערבי. בתי הספר בפיקוח משרד העבודה והרווחה ובתי ספר של הזרם העצמאי, לא נכללו בדגימה.

המדגם בכל המדינות שהשתתפו, נבנה בשיטה זוהה על מנת לאפשר עריכת השוואות בין המדינות השונות. שיטת הדגימה הינה רב-שלבית ויחידת הדגימה היא כיתה בשכבה בתוך בית הספר. בכל אזור גיאוגרפי נדגמו בתי ספר מתוך רשימת בתי הספר שבפיקוח משרד החינוך באותה מדינה; בכל בתי הספר נדגמו הכיתות בצורה אקראית; כל התלמידים השייכים לכיתה הנדגמת והנוכחים ביום העברת השאלונים נכללו במדגם כנבדקים. שיטת דגימה זו יוצרת תלות בין נבדקים השייכים לאותה כיתה או לאותו בית ספר, המתבטאת בהומוגניות מסוימת בדפוסי ההתנהגות והעמדות. על מנת להתגבר על הטייה זו, היה צורך לדגום מספר גדול יותר של נבדקים בכל שכבת גיל. ניתוח עוצמה סטטיסטית (Power Analysis) תוך התחשבות באשכולות של המדגם בתוך כיתות האם, הוביל להחלטה לקחת מינימום של 1,500 תלמידים בכל שכבת גיל, בכדי להתגבר על התלות הסטטיסטית של ילדים השייכים לאותה כיתה. כמו כן, גודל מדגם שכזה מבטיח כי ברווח בר-סמך של 95% תהיה סטייה מקסימלית של $\pm 3\%$ נוסף על כך, בכדי לבדוק האם המדגם מייצג את האוכלוסייה, חושב רווח בר סמך ברמת ביטחון של 95%, עבור האחוז המייצג את כלל האוכלוסייה בכל שאלה. כך לדוגמה, על השאלה "אחוז התלמידים שקל להם לשוחח עם

אביהם על עניינים שמאוד מטרידים אותם", ענו 80% מן התלמידים בחיוב, כאשר רווח הבר סמך ברמת ביטחון של 95% הינו $\pm 1\%$.

פרוטוקול הדגימה – ישראל

משרד החינוך הישראלי הנפיק עבור צוות המחקר רשימה של כל הכיתות במדינת ישראל בשכבות הכיתה שהוכללו במחקר. הקובץ כלל מידע מפורט על בתי הספר, מספר הכיתות בשכבה, מספר התלמידים בכל כיתה וסוג בית הספר: ממלכתי, ממלכתי-דתי או ערבי. הסקר התמקד על מדגם מייצג ארצי של תלמידי החינוך הממלכתי, הממלכתי-דתי ובתי הספר הערביים (שלוש שכבות דגימה נפרדות) הלומדים בכיתות ו' ח' ו-י'. יחידת הדגימה הינה כיתת אם. לאחר שנדגמה כיתה אחת בבית ספר, נדגמו כיתה נוספת או שתיים בדגימה שיטתית. ההסתברות של כיתה ליפול במדגם הושפעה ממספר הכיתות הכשירות למחקר, המצויות באותו בית ספר. בכל מקרה, לא נדגמו יותר משתי כיתות מאותה שכבה באותו בית ספר. לאחר בחירת הכיתות שהוכללו במידגם - כל התלמידים השייכים לכיתות שנדגמו ושנמצאים בבית הספר ביום העברת הסקר, נכללים כנבדקים במחקר. כיתות ו' ח' ו-י' מקבילות בקירוב לגילאי 11.5, 13.5 ו-15.5 שהם קבוצות הגיל המוכללות בסקר הבינלאומי.

בכדי לודא ייצוגיות יחסית מדויקת של תתי האוכלוסייה במדגם – חושבו משקולות כלהלן:

- (1) המשקולות חושבו תוך שימוש בקובץ המלא של משרד החינוך הכולל את כל אוכלוסיית היעד וזהו הקובץ שדגמנו למחקר.
- (2) קובץ משרד החינוך אינו כולל אוכלוסיות תלמידים (כגון חרדים) שאינם באוכלוסיות היעד.
- (3) השקולות בוצעו על-פי שכבות (stratum) של מנהל חינוך (חילוני, דתי וערבי) ושכבת גיל.
- (4) באוכלוסייה הדתית היה צורך לשקלל גם לפי מגדר.
- (5) הקובץ המשוקלל שיחזר את היחסיות של תתי האוכלוסיות במדגם לגודלם באוכלוסיות היעד.

לוח I: אוכלוסית התלמידים לפני השקלול ואחריו, לפי מגזר וכתה

כיתה		מגזר ממלכתי	מגזר ממלכתי דתי	מגזר ערבי	סה"כ
ו'	מספר תלמידים	1,100	332	465	1,897
	מכפלה	0.966	0.967	1.101	-
	מספר תלמידים משוקלל	1,063	321	512	1,896
	אחוז משוקלל	56.1	16.9	27.0	-
ח'	מספר תלמידים	716	444	562	1,722
	מכפלה	1.194	0.905	0.827	-
	מספר תלמידים משוקלל	855	402	465	1,722
	אחוז משוקלל	49.7	23.3	27.0	-
י'	מספר תלמידים	927	311	446	1,684
	מכפלה	0.996	0.984	1.020	-
	מספר תלמידים משוקלל	923	306	455	1,684
	אחוז משוקלל	54.8	18.2	27.0	-
סה"כ	מספר תלמידים	2,743	1,087	1,473	5,303
	אחוז תלמידים	51.73	20.50	27.78	-
	מספר תלמידים משוקלל	2,841	1,029	1,432	5,302
	אחוז משוקלל	53.6	19.4	27.0	-

לצורך המחקר נדגמו 96 בתי ספר מהמגזר היהודי, מתוכם נדגמו 174 כיתות (62 כיתות ו', 48 כיתות ח' ו- 64 כיתות י') ו-36 בתי ספר מהמגזר הערבי, מתוכם נדגמו כ- 64 כיתות (18 כיתות ו', 26 כיתות ח' ו- 20 כיתות י'). שיעור ההשבה של התלמידים בתוך הכיתות היה למעלה מ-99%. המדגם כלל סך של 5,303 נבדקים (לוח II).

לוח II: התפלגות המדגם לפי כיתה ומגזר

כיתה	מגזר ערבי	מגזר יהודי	סה"כ
כיתות ו'	465	1,432	1,897
כיתות ח'	562	1,160	1,722
כיתות י'	446	1,238	1,684
סה"כ	1,473	3,830	5,303

שאלון המחקר

השאלון הבינלאומי פותח במהלך עבודה בת עשרות שנים, על ידי קבוצת החוקרים של הפרויקט, המהווים את הליבה של החוקרים העוסקים בתחום זה בעולם. שאלון ה-HBSC מקיף מדדים במגוון רחב של תחומים המרכיבים את חיי היומיום של בני הנוער: החל ממידע עשיר על רקע, מבנה ותרבות המשפחה; תפיסות וחוויות בחיי היומיום בבית הספר, מעורבות קהילתית, דפוסי בילוי, מצוקות

נפשיות, קורבנות, היפגעות מפציעות ותאונות; וכלה בדפוסי התנהגויות סיכון כמו עישון, שתיית אלכוהול, שימוש בסמים, פעילות מינית, פעילות גופנית ועוד.

השאלון הסטנדרטי הבינלאומי כולל שלושה רבדים: (א) שאלון הליבה המנדטורי (core questionnaire), (ב) תחומי הרחבה (optional packages) של שאלונים אופציונאליים לבחירה, (ג) תחומי עניין ומדדים ייחודיים של כל מדינה ומדינה (country-specific items). שאלון הליבה בנוי מהמדדים החשובים ביותר ברוב תחומי התוכן המוזכרים לעיל, ובכך מאפשר מעקב וניתוח מגמות לאורך זמן, ושאלוני הבחירה מהווים הרחבה והעמקה של תחומים אלו. שאלוני הבחירה פותחו על ידי קבוצות מומחים, בהתאם לתחומי העניין המרכזיים של חוקרים השותפים במחקר.

השאלון הבינלאומי, על חלקיו השונים, פותח בשפה האנגלית. כל מדינה אחראית לתרגומו לשפה המקומית בשיטת התרגום תרגום-לקדימה-ותרגום-לאחור. כלומר, על הצוות המקומי לתרגם את השאלון לשפה המקומית ולאחר מכן, לתרגמו בחזרה לאנגלית בעזרת מתרגמים אחרים. ההשוואה בין התרגום בחזרה לאנגלית לבין המקור באנגלית, מהווה תיקוף של השאלון המתורגם. תהליך זה נועד לוודא יכולת השוואה בינלאומית של הנתונים ברמת תקיפות גבוהה.

בהתאמה לנאמר, במחקר הנוכחי שנערך במהלך שנת 2011 הועברו השאלונים הבאים:

1. שאלון מנדטורי – מכיל שאלות סוציו-דמוגרפיות נבחרות (מגדר, כיתה, שנת לידה, תעסוקת הורים, מבנה משפחתי ומצב כלכלי), שאלות התנהגויות הקשורות לבריאות (הרגלי עישון, שימוש באלכוהול, שימוש בסמים, בריונות, התנהגויות מין, הרגלי אכילה ודיאטה, פעילות גופנית ופציעות), שאלות על היבטים פסיכו-חברתיים של בריאות וסימפטומים פסיכו-סומטיים, שאלות של תפיסה עצמית ועל דימוי עצמי, שאלות על יחסים חברתיים בתוך המשפחה, בקבוצות השווים ובבית הספר, וכן שאלות על התנהגויות בילוי ופעילות פנאי.
2. שאלוני בחירה – מתייחסים לתחומים רבים ומגוונים: יחסים במשפחה, פעילויות משפחתיות, יחסים עם קבוצות השווים ותפיסות שונות של בית הספר. כמו כן, שאלות על דימוי עצמי וסביבת מגורים, שימוש בסמים, אלימות והיפגעות מפציעות. שאלוני הבחירה המורחבים שנבחרו להעברה בישראל בשנת 2011 הם: מעורבות באלימות וקורבנות מבריונות; היפגעות מפציעות; מעורבות בקטטות ונשיאת נשק; יחסים בתוך המשפחה; ותפיסות ועמדות כלפי בית הספר.
3. תחומי עניין ומדדים ייחודיים של ישראל:
 - שאלות בנוגע להתנהגויות סיכון לבריאות שנלקחו משאלון התנהגויות סיכון של בני נוער בארה"ב (YRBS), כגון אי-חבישת קסדה בעת רכיבה על אופניים.
 - שאלות בנוגע לבטיחות בדרכים המתייחסות להתנהגות הולכי רגל ונהגי מכוניות ורכבים דו-גלגליים.
 - הרחבת השאלות בנושאים סוציו-דמוגרפיים נוספים (כגון רמת דתיות, הגירה ומוצא).
 - שאלות בנושא ציונים, כישלון בתעודה והסתלקות מבי"ס, שנלקחו משאלון HBSC-ME (Health Behavior in School-age Children - Middle Eastern).
 - שאלות בנוגע להתנדבות ומעורבות בקהילה שנלקחו ממחקר מקדים בערים שונות בארץ.

- הרחבות לשאלות בנוגע לחומרים ממכרים: סמים; עישון סיגריות, טבק ונרגילה; ואלכוהול ובנוגע לעמדות כלפי נושאים אלה.

ראוי לציין כי בעקבות אורך השאלונים ובכדי להקל על התלמידים, השאלונים חולקו לטורים. כלומר השאלונים הסופיים חולקו כך, שמדדים מסויימים נשאלו אצל כלל התלמידים ומדדים אחרים רק בטור נבחר. פועל יוצא של דבר זה הינו הקטנת גודל המדגם בשאלות ספציפיות. לדוגמה, מספר התלמידים אשר נשאלו בנוגע למדד "כלל לא אוהבים את בית ספרם" היה 5,285, בעוד על המדד "התלמידים המסכימים שבית ספרם הוא מקום שנעים להיות בו" נשאלו 2,595 תלמידים.

איסוף הנתונים

אופן איסוף הנתונים

שאלון המחקר הינו שאלון למילוי עצמי על ידי הנבדק. איסוף הנתונים נעשה במהלך שנת 2010-2011 בבתי ספר, בתוך כיתות הלימוד, על ידי מראיינים מקצועיים שהונחו על ידי צוות המחקר. שאלון המחקר הוא שאלון אנונימי (התלמידים התבקשו שלא לציין את שמם) ומזוהה רק בקוד-נבדק הכולל את קוד בית הספר, קוד הכיתה וקוד התלמיד. המידע על זהות בית הספר והכיתות הופרד ממאגר הנתונים כבר בשלבי העבודה הראשונים, כך שלא ניתן יהיה לזהות את המוסדות או את הכיתות שהשתתפו במחקר לפי הקידוד הקיים במאגר. לאחר איסוף השאלונים שמולאו בכיתה, לא הותר לאיש מצוות בית הספר לראותם. כל השאלונים הוכנסו למעטפות ונחתמו מיידית, עד להעברתם למכוני המחקר לצורך הקלדת הנתונים.

ניקוי ועיבוד הנתונים

ניקוי הנתונים התבצע בשני שלבים עיקריים. בשלב הראשון, קבצי הנתונים שנאספו בשדה על ידי מכוני המחקר הועברו לצוות המחקר הישראלי לאחר ניקוי ובדיקת הקלדה. בשלב השני, נערכה בדיקה לוגית לנתונים. כלומר, נבדקו תשובות לשאלות שביניהן צריך להתקיים קשר לוגי. בשאלות שלא נמצא קשר זה (לדוגמה: נבדק שענה בשלילה על השאלה "האם עישנת אי פעם?") אך בתשובה לשאלה לגבי תכיפות העישון, ענה שהוא מעשן בתכיפות מסויימת), תוקנו תשובותיו בהתאם לקשר הלוגי ביניהן ובהתאם להנחייה בפרוטוקול הבינלאומי. כמו כן, הוצאו מהקובץ שאלונים בהם חסר היה מגדר הנבדק, או שאלונים בהם שאלות רבות לא נענו.

בגמר ניקוי השאלון, המדגם הישראלי כלל 5,303 תלמידים בעוד המדגם הבינלאומי כלל 4,130 תלמידים ישראלים. הסיבה לפערים אלו נעוצה בכך שהחלוקה בארץ מבוססת על השתייכות לכיתות הרלוונטיות (י', ח', ו-י'). בעוד, החלוקה הבינלאומית הינה מבוססת גיל כרונולוגי (11.5, 13.5 ו-15.5). על כן, בעת השוואה בין התוצאות במדגם הבינלאומי למדגם הישראלי ייתכנו שינויים קלים.

לצורך עיבוד הנתונים וכתובת הדו"ח המשתנים בסקר במקומות רבים חולקו למשתנים דיכוטומיים (למשל, תלמידים המאוד אוהבים את בית הספר, לעומת כאלו שאינם אוהבים את בית ספר) לצורך הצגת ממצאים בולטים ובהתאמה לדו"ח ה-HBSC הבינ"ל.

הערה

יש לציין כי הנתונים הישראליים הכלולים במאגר הנתונים הבינלאומי מבוססים על תת-מדגמים של שלוש קבוצות גיל (11, 13 ו-15), ולא בהכרח על השתייכותם לכיתה הרלוונטית (ו', ח', י'). לעומת זאת, הנתונים המלאים של המחקר הישראלי מוצגים לפי שכבת כיתה ולא לפי גיל כרונולוגי. שוני זה מתבטא בהבדלים קלים בהשוואה בין התוצאות הישראליות של מאגר הנתונים הישראלי בלבד לבין הנתונים הישראליים במאגר הבינלאומי. בנוסף לכך יש לזכור, כי המענה על חלק מן המדדים מצומצם יותר בעקבות החלוקה לטורים.